

นาคหลวง

ก่อนเทศกาลเข้าพรรษา มีประเพณีนิยมอุปสมบทในพระพุทธศาสนา เพื่อรับการอบรมปณิธานศึกษาและปฏิบัติพระธรรมวินัย การอุปสมบทนี้ ถ้าเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป ราชศัพท์ ใช้น่า ทรงผนวช ส่วนราชสกุล ข้าราชการและบุคคลทั่วไป เรียกว่า “อุปสมบท” พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ เมื่อจะทรงผนวชหรืออุปสมบทต้องขอพระบรมราชานุญาต และกราบถวายบังคมลา การนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชศรัทธาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงผนวชหรืออุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นพุทธาวาส ในพระบรมมหาราชวัง เรียกว่า “นาคหลวง”

พระราชพิธีอุปสมบทนาคหลวงนั้นไม่ปรากฏหลักฐานว่าเคยมีมาในสมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยาหรือไม่ เข้าใจว่าน่าจะยังมีได้กำหนดการอุปสมบทนาคหลวงไว้ในการพระราชกุศลประจำปี คงจะทรงปฏิบัติเนื่องในโอกาสสำคัญ หรือโอกาสพิเศษอันสมควร ดังปรากฏหลักฐานในหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า ซึ่งกล่าวถึงพระราชพิธีเดือน ๘ ว่า

“เดือน ๘ พระราชพิธีอาษาตม พระเจ้ากรุงศรีอยุธยา ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบวชนาคเป็นภิกษุบ้าง สามเณรบ้าง รวมจำนวนเท่าพระชนมายุ”

และในหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด กล่าวถึงการอุปสมบทพระบรมวงศานุวงศ์ และมหาดเล็ก ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ว่า

“บรรดาพระราชวงศานุวงศ์และมหาดเล็กทั้งปวงนั้น เมื่ออายุครบอุปสมบทก็ทรงเป็นพระธุดงค์ ในการจัดให้อุปสมบท ถ้ายังมิได้อุปสมบทแล้วยังไม่ได้รับราชการ”

พระราชพิธีอุปสมบทนาคหลวงครั้งแรก คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใน พ.ศ. ๒๓๓๑ ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ว่า

“ครั้นมาถึงเดือน ๘ ในปีออก สัมฤทธิศกนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร พระชนมายุได้ ๒๑ พรรษา ควรจะทรงบรรพชาอุปสมบท และสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรเทวี เจ้าฟ้ากรมหลวงเพททริภักษ์ ทั้งสองพระองค์พระชนมายุเกินอุปสมบทแล้วยังหาได้ทรงผนวชเป็นพระภิกษุไม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดอนุญาตให้ออกทรงผนวช ครั้น ณ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๑ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระ

พระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ก็เสด็จพระราชดำเนิน ณ อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พร้อมด้วย พระราชาคณะ และราชวงศานวงศ์ ท้าวพระยามุขมนตรีทั้งหลาย สโมสรสนทนาโดยลำดับ จึงเสนาบดีปรึกษาให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงผนวชก่อน ถึงอ่อนพระชันษาก็เป็นลูกหลวงเอก มีบรรดาศักดิ์สูงกว่า พระเจ้าหลานเธอทั้ง ๒ พระองค์นั้น เป็นแต่พระโอรสสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอพระชนม์มแก่กว่าก็จริง แต่บรรดาศักดิ์ต่ำกว่าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ให้ทรงผนวชทีหลัง ครั้นเสร็จอุปสมบทแล้วก็ประทับอยู่ในพระอุโบสถ เวลาบ่ายพระราชอาคันตุกษสวดพระพุทธมนต์ ครั้นรุ่งขึ้นเวลาเช้าพระสงฆ์ฉันเป็นการฉลองเสร็จแล้ว ก็ตั้งกระบวนแห่กรมหลวงอิศรสุนทรขึ้นไปประทับอยู่วัดสมอราย”

ตั้งแต่นั้นมาจึงเป็นราชประเพณีที่พระบรมวงศานุวงศ์จะต้องทรงผนวชในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โดยโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวง ทั้งนี้มีหลักฐานเป็นพระราชนิยมของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า

“การทรงผนวชเจ้านายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นพระองค์แรกที่เดิวนั้น คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะฉะนั้นบรรดาเจ้านายภายหลังที่เป็นเจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ทั้งในวังหลวง วังหน้าไม่มีพระองค์ใดที่ได้ทรงผนวชที่อื่น นอกจากวัดพระศรีรัตน - ศาสดาราม เว้นแต่พิการเป็นที่รังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใด เพราะฉะนั้นจึงได้ถือกันว่า ถ้าเจ้านายองค์ใดไม่ได้ทรงผนวชในวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว ย่อมเป็นคนที่ไม่ดีเสียคนแล้ว หรือจะเสียคนต่อไปเป็นแน่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถือจนชั้นบวชเถร...”

ส่วนนาคหลวงที่เป็นมหาดเล็กข้าราชการนั้น ในรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ ไม่มีหลักฐานว่าผู้ใดได้รับพระราชทานพระมหากรุณามามีหลักฐานในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จมีนสรภักย์สุภฎการ (เจิม แสงชูโต) บุตรพระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง แสงชูโต) เป็นนาคหลวงอุปสมบทต่อท้ายหม่อมเจ้า หลังจากนั้นจึงถือเป็นหลักเกณฑ์ว่าข้าราชการที่มียศบรรดาศักดิ์ ซึ่งเป็นบุตรข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หรือเป็นราชสกุล เมื่อจะอุปสมบทต้องกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตก่อน เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวงอุปสมบทในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๕๒ สามเณรปลัด กิติโสภโณ (สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช) วัดเบญจมบพิตร สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวงอุปสมบท ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และมีพระราชศรัทธาให้จัดรถม้าหลวงไปส่งยังวัดที่จำพรรษา แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ถือเป็นราชประเพณี ถ้าสามเณรรูปใดสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค เมื่อมีอายุครบอุปสมบท โปรดเกล้าฯ ให้เป็นนาคหลวง อุปสมบท ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และให้จัดรถยนต์หลวงไปส่งยังวัดที่จำพรรษาดังแต่นั้นมาจนปัจจุบัน

การทรงผนวชและอุปสมบทภาคหลวงในรัชกาลก่อน ๆ กำหนด ๓ วัน คือวันกราบถวายบังคมลา วันสมโภช วันทรงผนวช และอุปสมบทมีรายละเอียดดังนี้

วันกราบบังคมลา กระทรงวังจะแจ้งกำหนดให้ผู้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นภาคหลวง ทราบ เพื่อเข้าเฝ้าฯ พร้อมกันในวันที่เสด็จออกขุนนาง ซึ่งสมัยก่อนเสด็จออกสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท หรือพระที่นั่งอนันตสมาคม* พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประทับพระราชอาสน์หน้าพระแท่นพญาลมมหาเศวตฉัตร ผู้เป็นภาคหลวงนำพานดอกไม้ธูปเทียนแพเข้าไปกราบถวายบังคม ณ ที่ประทับเป็นรายบุคคล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราโชวาท จบแล้วเสด็จขึ้น

วันสมโภช กำหนดก่อนวันทรงผนวชและอุปสมบท ๑ วัน การสมโภชนี้ไม่ได้สมโภชทุกคน แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกประทับพระราชอาสน์หน้าพระแท่นพญาลมมหาเศวตฉัตร พราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียน ครั้งเวียนเทียนเสร็จแล้ว พราหมณ์ดับเทียน และเจิมภาคหลวง ภาคหลวงเข้าเฝ้าฯ รับพระราชทานน้ำสังข์และทรงเจิมแล้วเสด็จขึ้น

วันทรงผนวชและอุปสมบท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาประทับทรงเป็นประธานในพระราชพิธีพระราชทานผ้าไตรในการทรงผนวชและอุปสมบท โดยสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ทั้งภาคหลวงมหานิกาย และธรรมยุต แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายเครื่องสมณบริขารแก่พระภิกษุภาคหลวง และโปรดให้พระภิกษุภาคหลวงไปรับของถวายจากพระราชวงศ์ฝ่ายในด้วย หลังจากนั้นพระภิกษุภาคหลวงธรรมยุตไปทำพิธีทัฬหีกรรม** หมายความว่าทำให้เป็นธรรมยุตบริสุทธ์ ณ วัดที่จำพรรษา

การอุปสมบทภาคหลวงในปัจจุบัน ผู้ที่ขอพระราชทานพระมหากรุณาเป็นภาคหลวงต้องทำหนังสือถึงเลขาธิการพระราชวัง หรือราชเลขาธิการ พร้อมด้วยหลักฐาน คือ

๑. หนังสือจากต้นสังกัดอนุญาตให้ลาอุปสมบท
๒. หนังสือจากวัดอนุญาตให้จำพรรษา
๓. ประวัติผู้ขอพระราชทานพระมหากรุณา

เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นภาคหลวงแล้ว สำนักพระราชวังจะได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานกำหนดวันเฝ้าฯ กราบถวายบังคมลาโดยงดการสมโภช ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เฝ้าฯ กราบถวายบังคมลาในวันที่เสด็จออกทรงเจิมเทียนพรรษา ณ พระราชฐานที่ประทับ

ส่วนวันอุปสมบท สำนักพระราชวังไม่ได้ออกเป็นหมายกำหนดการ เช่นในรัชกาลก่อน ๆ แต่ออกเป็นหมายรับสั่งกำหนดการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุปสมบทภาคหลวง โดยแยกการอุปสมบทเป็น ๒ เวลา เวลาเช้าอุปสมบทภาคหลวงฝ่ายมหานิกาย โดยมีสมเด็จพระพุฒาจารย์ เจ้าคณะใหญ่ หนตะวันออก เป็นพระอุปัชฌาย์ ตอนบ่ายอุปสมบทภาคหลวงฝ่ายธรรมยุติกนิกาย โดยมีสมเด็จพระ

พระญาณสังวรสมเด็จพระสังฆราช เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุต เป็นพระอุปัชฌาย์ และเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชกรณียกิจอื่น ๆ ไม่สามารถเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธานในการอุปสมบทนาคหลวงได้ จึงเสด็จพระราชดำเนินมาถวายเครื่องสมณบริวาร แก่พระภิกษุนาคหลวงภายหลังจากที่อุปสมบทเรียบร้อยแล้ว

- * เป็นพระที่หนึ่งองค์เก่าในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งรื้อไปแล้วตั้งแต่รัชกาลที่ ๕
- ** อ่านว่า ทัน – อี – กำ

ข้อมูลจาก : จุลสารการจัดการองค์ความรู้ สำหรับพระราชวัง
ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ กรกฎาคม – สิงหาคม ๒๕๕๐
นางสาวเพลินพิศ กำราญ : เรียบเรียง